75 LAT
PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
w Warszawie
1928–2003

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVI
2002 – 2003

W 130 ROCZNICĘ TOMU I
1873 – 2003

WARSZAWA 2003 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LVI

130 ROCZNICA WYDANIA PIERWSZEGO TOMU
WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH

1873 – 2003

75 ROCZNICA UTWORZENIA
PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
W WARSZAWIE

1928 – 2003

Redaguje zespół / Editorial staff:
mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief), prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grazyna Orlińska, mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:
J. Andrzejowski, Radosław J. Prochowicz

Rycina na okładce: kościana zawieszka grzebieniowata
ze Stodzewa, pow. garwoliński (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: a bone comb-pendant
from Stodzew, distr. Garwolin (L. Kobylińska del.)

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl.

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LVI

SPIS TREŚCI

Contents

75 lat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (1928–2003)

Wojciech Brzeziński, 75 lat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 3
75 Years of the State Archaeological Museum in Warsaw

Wojciech Nowakowski, Działalność naukowa PMA 7
Scientific Activity of the State Archaeological Museum

Danuta Piotrowska, Z dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 13
The History of the State Archaeological Museum in Outline

Miscellanea

Jerzy Libera, Nowe znalezisko gromadne krzemiennych narzędzi wiórowych na stanowisku 1C w Gródku nad Bugiem 37
A New Multiple Find of Flint Blade Tools at Gródek nad Bugiem, Site 1C

Jerzy Libera, Znaleziska gromadne siekier krzemiennych z Lubelszczyzny 45
Multiple Flint Axe Deposits from the Lublin Region

Marek Florek, Anna Zakościelna, Depozyt wiórów krzemiennych z Krowiej Góry koło Sandomierza (stan. 14. gm. Łoniów, woj. świętokrzyskie) 51
Deposit of Flint Blades from Krowia Góra near Sandomierz (Site 14, Comm. Łoniów, *Woj.* Świętokrzyskie)

Aneks: Witold Migal, Analiza technologiczna wiórów z Krowiej Góry k. Sandomierza 60
Technological Analysis of Blades from Krowia Góra near Sandomierz

Anna Drzewicz, Dwa czekany typu Nortycken z Czubina ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 63
Two Knobbed Shaft-Hole Axes Type Nortycken from Czubin in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw

Teresa Węgrzynowicz, Zabytki z wczesnej epoki żelaza z terenów Rosji w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 69
Early Iron Age Finds from Russia in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
Материалы раннего железного века с территории России в фондах Государственного Археологического Музея в Варшаве

Bartłomiej Karch, Materiały z wczesnej epoki żelaza z Kalisza Tyńca, woj. wielkopolskie 87
Early Iron Age Finds from Kalisz Tyniec, *Woj.* Wielkopolskie

Aleksandra Żórawska, Dwa nieznane cmentarzyska kultury łużyckiej z Ziemi Dobrzyńskiej 103
Two Unknown Lusatian Culture Cemeteries in Dobrzyń Province

Vykinktas Vaitkevičius, Badania cmentarzyska kurhanowego koło wsi Pakalniai na Litwie. Przyczynek do dyskusji nad datowaniem początków kultury kurhanów wchodniolitewskich 111
Archaeological Investigation of a Barrow Cemetery at Pakalniai, Lithuania. Contribution to the Discussion on the Dating of the Origins of the East-Lithuanian Barrow Culture
Archeologiniai Pakalnių pilkapių tyrinėjimai, Lietuva
Pretekstas diskusijai dėl ankstyvosios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros datavimo

Sylwia Małachowska, Nieznany skarb (?) z Leszna koło Łęczycy 125
An Obscure Hoard (?) from Leszno near Łęczyca

Materiały

Mirosława Andrzejowska, Groby kloszowe z cmentarzyska w Stodzewie, gm. Parysów, stan. 3 131
Cloche Grave Culture Graves at the Cemetery at Stodzew, Comm. Parysów, Site 3

Mirosława Andrzejowska, Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej na stan. 1 we Władysławowie Chłapowie, woj. pomorskie 145
Cemetery of the Wielka Wieś (*Grossendorfer*) Phase, at Władysławowo Chłapowo, Site 1

Urszula Kobylińska, Zbigniew Kobyliński i Dariusz Wach, Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu 189
Excavation of the Stronghold at Klukowicze in Podlasie (NE Poland)

Aleksandra Żórawska, Ocalałe i niepublikowane materiały z badań Waldemara Heyma w Bystrzcu, powiat kwidzyński (Weißhof, Kr. Marienwerder) 229
Unpublished and Survived Materials from Excavations of Waldemar Heym at Bystrzec, Distr. Kwidzyn (Weißhof, Kr. Marienwerder)

Zbigniew Nowakowski, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Żdżarowie, pow. sochaczewski 283
A Cemetery of the Przeworsk Culture at Żdżarów, Distr. Sochaczew

Polskie badania w Dawidgródku nad Horyniem (część 1)

Sylwia Małachowska, Polskie badania archeologiczne na grodzisku w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 381
Polish Archaeological Research at the Hillfort at Davyd-Haradok on the Haryn' (Belarus)
Польскія археалагічныя даследаванні на гарадзішчы ў Давыд-Гарадку над р. Гарынь (Беларусь)

Caroline Earwood, Wooden Artefacts from the Medieval Town of Dawidgródek, Belarus 393
Drewniane zabytki ze średniowiecznego miasta w Dawidgródku, w Republice Białoruś
Знаходкі з дрэва з сярэднявечнага гарадзішча ў Давыд-Гарадку, у Рэспубліцы Беларусь

Sylwia Małachowska, Wyroby z żelaza i obróbka tego metalu na terenie grodu w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 431
Iron Finds and Ironworking at the Early Medieval Hillfort at Davyd-Garadok on the Haryn' (Belarus)
Вырабы з жалеза і апрацоўка гэтага металу на тэрыторыі гарадзішчы ў Давыд-Гарадку над р. Гарынь (Беларусь)

Sylwia Małachowska, Obróbka metali nieżelaznych z grodziska w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 451
Nonferrous Metal Finds from the Early Medieval Hillfort at Davyd-Garadok on the Haryn' (Belarus)
Апрацоўка каляровых металаў у Давыд-Гарадку (Беларусь)

Aneks: Longina Koziorowska, Metaloznawcze badania zabytków pochodzących z Dawidgródka w dawnym powiecie stolińskim (Białoruś) 463

Wykaz skrótów 469

POLSKIE BADANIA W DAWIDGRÓDKU NAD HORYNIEM (CZĘŚĆ 1)

Wiadomości Archeologiczne, t. LVI, 2002–2003

SYLWIA MAŁACHOWSKA

POLSKIE BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA GRODZISKU W DAWIDGRÓDKU NAD HORYNIEM (BIAŁORUŚ)

POLISH ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT THE HILLFORT AT DAVYD-HARADOK ON THE HARYN' (BELARUS)

ПОЛЬСКІЯ АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ НА ГАРАДЗІШЧЫ Ў ДАВЫД-ГАРАДКУ НАД Р. ГАРЫНЬ (БЕЛАРУСЬ)

Małe miasteczko Dawidgródek w powiecie stolińskim, na wschodnich kresach II Rzeczypospolitej[1] (Ryc. 1) stało się w drugiej połowie lat trzydziestych miejscem znaczących odkryć archeologicznych. Przypadek sprawił, iż natrafiono na pozostałości grodu wczesnośredniowiecznego z dobrze zachowaną zabudową drewnianą. Specyficzne warunki, jakie zaistniały na tym stanowisku (R. Jakimowicz 1939, s. 14) spowodowały, że obiekty drewniane przechowały się w zdumiewająco dobrym stanie. Badania wykopaliskowe na grodzisku w Dawidgródku prowadzili z ramienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie jego ówczesny dyrektor – doc. dr Roman Jakimowicz oraz asystent mgr Józef Marciniak. Bogata korespondencja dotycząca Dawidgródka przechowywana w Pracowni Dokumentacji Naukowej PMA pozwala zapoznać się z atmosferą odkrycia, pracami prowadzonymi na tym stanowisku i problemami na jakie natrafili jego badacze.

Historia badań

Dnia 6 V 1936 r. pożar zniszczył drewnianą cerkiew prawosławną, od 1846 r. stojącą na Górze Zamkowej w Dawidgródku (Ryc. 2). Miejscowa ludność zdecydowała o budowie nowej, murowanej świątyni. Po usilnych staraniach dziekan parafii prawosławnej ksiądz A. Bielajew, który pełnił także obowiązki burmistrza Dawidgródka, uzyskał w październiku 1936 r. ustną zgodę na wykonanie 1 metra absydy w celu poświęcenia kamienia węgielnego. Pomimo tak określonego zasięgu robót oraz charakteru decyzji na Górze Zamkowej wykonano wykopy fundamentowe pod całą cerkiew (o wymiarach 25×31 m), położono ławę betonową i wymurowano trzy absydy do wysokości 1 m.

W trakcie prac budowlanych natrafiono na dobrze zachowane konstrukcje drewniane oraz drewniane trumny, które uległy częściowemu zniszczeniu. Teofil Jetschin,

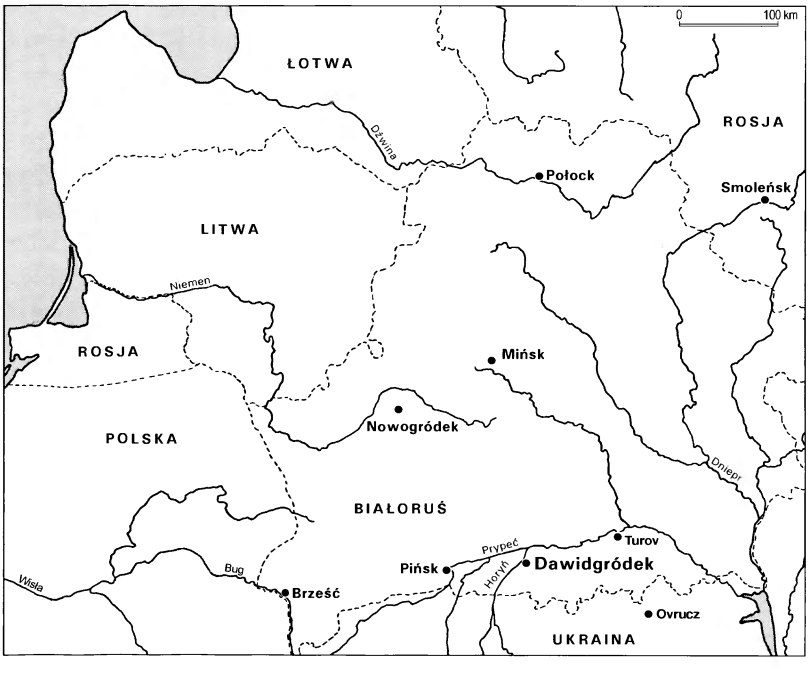

Ryc. 1. D a w i d g r ó d e k. Położenie stanowiska
Fig. 1. D a w i d g r ó d e k. Localization of the site

[1] Obecnie Davyd-Garadok (biał. *Давыд-Гарадок*), raj. Stolìn, obl. Brèst, Republika Białoruś.

Ryc. 2. D a w i d g r ó d e k. Grodzisko na Górze Zamkowej. Wszystkie fot. ze zbiorów PMA
Fig. 2. D a w i d g r ó d e k. A stronghold at Góra Zamkowa (Castle Hill). All photos PMA

nauczyciel Szkoły Powszechnej nr 1, powiadomił odpowiednie władze o dokonanym odkryciu (R. Jakimowicz 1939, s. 7). R. Jakimowicz, dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, w piśmie z dnia 12 XI 1936 r. skierowanym do Naczelnika Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego Poleskiego w Brześciu nad Bugiem pisał: *Na wniosek Konserwatora Głównego w Ministerstwie W.R. i O.P. zająłem się wykopaliskami, jakich dokonano w ostatnich czasach w Dawidgródku w pow. stolińskim. W związku z tem byłem w Dawidgródku dn. 9 listopada i przeprowadziłem próbne badania. Dokładne określenie wieku odkrytych wykopalisk, a zwłaszcza drewnianych sarkofagów natrafia na trudności, z powodu braku znalezisk datujących i wogóle dużego ubóstwa przedmiotów starożytnych.*

Na początku listopada 1936 r. dr J. Dutkiewicz, Konserwator Zabytków Okręgu Lubelskiego przy Urzędzie Wojewódzkim Poleskim, skierował do Konsystorza Prawosławnego zakaz prowadzenia prac budowlanych na Górze Zamkowej. R. Jakimowicz poinformował 16 XI 1936 r. Wydział Komunikacyjno-Budowlany Urzędu Wojewódzkiego Poleskiego o decyzji podjętej w czasie konferencji z Konserwatorem Wojewódzkim: *Na wiosnę 1937 r. na Górze Zamkowej w Dawidgródku należy koniecznie przeprowadzić badania wykopaliskowe, a to ze względu na ważność naukową odkrytych wykopalisk. Nadmieniam, iż udało się stwierdzić, że Dawidgródek w wieku XII był stolicą księstwa udzielnego zw. horodeńskim. Dotychczas mylnie za stolicę tego księstwa uchodziło Horodno. Co więcej, odkryte grobowce na Górze Zamkowej w Dawidgródku kryją w sobie szczątki książąt horodeńskich, Dawida Igorowicza, założyciela Dawidgródka, jego żony nieznanej z imienia, jego syna Wszewołodka, i wnuków: Borysa, Gleba i Mścisława, wraz z żonami.*

Również Wojewodzie Poleskiemu zależało na szybkim podjęciu decyzji co do wykopalisk na grodzisku, ze względu na duże zaangażowanie miejscowej ludności prawosławnej w budowę cerkwi. Dnia 11 XII 1936 r. do Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego Podlaskiego w Brześciu wpłynęło bowiem oficjalne podanie o zezwolenie na budowę cerkwi na Górze Zamkowej w Dawidgródku.

W tym czasie o odkryciach w Dawidgródku stało się już głośno. Pojawiły się wzmianki w „Słowie Wileńskim" z dnia 7-8 listopada oraz „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym" z 17 listopada, gazecie „Russkoe Slovo", „Dzienniku Brzeskim", „Słowie" z 13 listopada i 22 grudnia i innych pismach. Starano się też zgromadzić te zabytki, które uległy rozproszeniu wśród odkrywców. Na prośbę R. Jakimowicza przekazano mu zebrane przez miejscową ludność znaleziska, m. in. trzy przedmioty rogowe. A. Łuckiewicz, dyrektor Muzeum Białoruskiego w Wilnie, powiadomił Konserwatora w Lublinie (29 III 1937 r.): *(...) przywiozłem do Wilna z Dawid-Gródka*

Na wiosnę 1938 r. na zamówienie Polskiego Związku Popierania Turystyki R. Jakimowicz przygotował broszurę pt. „Dawidgródek" traktującą o wykopaliskach na miejscowym grodzisku i historii okolicy (R. Jakimowicz 1939). Przesyłając 5 VII 1938 r. rękopis powyższej pracy M. Korwin-Milewskiemu jej autor pisał: *(...) w roku bieżącym wykopaliska będą dość ograniczone i zwiedzający nie wiele będą mogli zobaczyć z tego, co jest opisane. W tym roku będziemy opracowywali szczegółowo poszczególne budynki. Zapewne starczy czasu i floty na opracowanie trzech budowli. Ani kaplica, ani drogi ani przekrój przez wał nie będą odkryte.*

Dnia 26 VII 1938 r. do prowadzenia wykopalisk na grodzisku w Dawidgródku został ponownie oddelegowany J. Marciniak. Ze względu na skomplikowaną sytuację, jaka wytworzyła się wokół Góry Zamkowej 10 IX 1938 r. R. Jakimowicz polecił mu prowadzenie prac badawczych przez możliwie najdłuższy czas. W kolejnym liście datowanym na 3 X 1938 r. z powodu braków finansowych nakazał ograniczyć roboty, pozostawiając jedynie 2-3 robotników (Ryc. 4). Zapowiedział też swój przyjazd na koniec października. W dniu 18 X 1938 r. została wysłana J. Marciniakowi ostatnia zaliczka na prowadzenie badań.

Ryc. 4. D a w i d g r ó d e k. Grodzisko w trakcie badań wykopaliskowych w latach 1937–1938

Fig. 4. D a w i d g r ó d e k. A stronghold during archaeological excavations in 1937–1938

Przyszłość prac badawczych w Dawidgródku nie przedstawiała się dobrze. W piśmie skierowanym do Ministerstwa WRiOP dnia 5 XII 1938 r. R. Jakimowicz przedstawił trudności, na jakie napotyka utworzenie rezerwatu archeologicznego. Z powodu braku środków na wykupienie Góry Zamkowej dyrektor PMA zasugerował wydanie pozwolenia na budowę cerkwi na grodzisku, zaznaczając jednak iż zgoda powinna być obwarowana licznymi warunkami. Najważniejsze z nich to: utrzymanie decyzji o uznaniu Góry Zamkowej za zabytek, budowa cerkwi po uprzednim całkowitym przebadaniu obszaru wewnątrz fundamentów cerkwi z 1936 r. i po zbadaniu obszaru ochronnego o szerokości 10 m wokół fundamentów, a w przyszłości zagwarantowane prawo do prowadzenia prac poza strefą ochronną. Parafia prawosławna miałaby obowiązek dostarczyć robocizny i środków finansowych na szybkie ukończenie robót. Obowiązywałby zakaz stawiania innych budynków na grodzisku i wykonywania jakichkolwiek wykopów, zaś plan cerkwi musiałby być zatwierdzony przez władze budowlane. R. Jakimowicz poddał propozycję rejentalnego zabezpieczenia wykonania powyższych warunków.

Dnia 13 XII 1938 r. dyrektor PMA zawiadomił konserwatora w Lublinie: *Przesyłam w odpisie pismo wysłane do Ministerstwa w sprawie budowy cerkwi na Górze Zamkowej w Dawidgródku. Decyzja zawarta w tym piśmie została powzięta wskutek niemożności uzyskania sumy potrzebnej na wykupienie Góry Zamkowej. Szacunek wartości Góry Zamkowej, ustalony przez Urząd Wojewódzki Poleski wypadł bardzo wysoko. Różne przyczyny na to się złożyły. W sprawie zaznaczonej w p. 6 dotychczas jeszcze nie porozumiałem się z przedstawicielami parafii prawosławnej w Dawidgródku. Otrzymywałem jednak wielokrotnie zapewnienia od nich. Panu Wojewodzie potrzebna była decyzja już teraz, przed otrzymaniem jakichkolwiek zobowiązań od Dawidgródka, ze względu na zbliżające się wybory samorządowe.*

Na początku marca 1939 r. w gabinecie Naczelnika Wydziału Sztuki w Ministerstwie WRiOP odbyła się narada w sprawie dalszych badań w Dawidgródku. Po odbytej dzień później rozmowie z Wojewodą Poleskim R. Jakimowicz poinformował Naczelnika 4 III 1939 r.: *Wojewoda zgodził się na wszystkie postulaty oprócz dwóch, a mianowicie nalegał by jeszcze w bieżącym sezonie budowlanym 1939 r. cerkiew mogła być wyciągnięta pod dach i kwestionował obciążenie parafii prawosławnej w Dawidgródku świadczeniami na rzecz nauki, zwłaszcza na rzecz instytucji państwowej. W wyniku dłuższej rozmowy Wojewoda Poleski zgodził się, że 1/ budowa cerkwi wznowiona będzie dopiero po zakończeniu najważniejszej części badań naukowych na terenie budowy i przyległego pasa ochronnego o szerokości 10 metrów; zakończenie tych robót zostało ustalone na czas między 15 a 30 sierpniem 1939 r. 2/ Parafia prawosławna w Dawidgródku dostarczy na przeciąg trzech miesięcy po 20 robotników dziennie, czyli ogółem 1500 roboczodniówek.*

Dyrektor PMA przedstawił ustnie powyższe ustalenia ks. dziekanowi Prawosławnemu Drugiego Okręgu w Dawidgródku Somkowiczowi, na co otrzymał 20 V 1939 r. następującą odpowiedź: *Komitet Budowlany w Dawidgródku nie ma prawa wydawać posiadanych przezeń pieniędzy na cele bezpośrednio niezwiązanych z budową cerkwi. Co zaś tyczy przedstawienia w rozporządzenie P. Dyrektora 20-tu robotników dziennie w ciągu 3½ miesięcy, to ta kwestia też jest nie do wykonania, albowiem obecnie nastąpił sezon zarobkowy i dość znaczna ilość robotników wyjechała z Dawidgródka, pomijając tę okoliczność, że parafianie dawidgródeccy w większej swej ilości są rolnikami, a tymczasem zbliża się okres robót polnych.* W odpowiedzi na to pismo wysłanej cztery dni później R. Jakimowicz przypomniał, że już w październiku 1937 r. *Ksiądz Dziekan wówczas wyłożył szczegółową propozycję w imieniu Komitetu i ludności: że*

garść odłamków ceramiki, które wydłubałem palcami ze ścian wykopu pod fundamenty budującej się cerkwi, oraz skórzane pantofle z jednej z trumien, wykopanych na grodzisku. Nie mogę jednak służyć takowymi, gdyż oddałem te rzeczy do Muzeum Białoruskiego, gdzie zostały naukowo zbadane i należycie zabezpieczone. Nadmieniam, iż przedmioty te nie są bynajmniej unikatami i – jeśli chodzi o pantofle, to można takież znaleźć w każdej trumnie. Co zaś do ceramiki, to zapomocą zwykłej łopaty możnaby takowej wykopać ilość nieograniczoną – pomimo zniszczenia całej masy podobnych szczątków naczyń podczas kopania i wyrzucania wykopanej ziemi bez dozoru czynników kompetentnych. M. Korwin-Milewski, pracownik Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego Urzędu Wojewódzkiego Poleskiego w Brześciu zawiadomił R. Jakimowicza: *Byłem 12 maja w Dawidgródku. Oglądałem wykopaliska, zrobiłem parę zdjęć (jedno załączam) i zebrałem trochę informacyj. Między innymi dowiedziałem się, że w jednej z trumien znaleziono podobno złotą obrączkę czy też pierścień i ma go jakaś kobieta w Dawidgródku.* Ustalił on również, że część znalezisk otrzymał Piotr Młodziszewski od nadzorującego budowę cerkwi architekta Sołowirowicza. Złoty pierścionek, o którym wspomina Korwin-Milewski, udało się odzyskać.

W pierwszej połowie lutego 1937 r. R. Jakimowicz poinformował Konserwatora Zabytków J. Dutkiewicza: *Dnia 8 lutego byłem w Brześciu n.B. Na odbytej z p. Wicewojewodą konferencji zapadła decyzja uznania Góry Zamkowej w Dawidgródku za zabytek i wpisanie jej do Rejestru Zabytków.* Nastąpiło to w dniu 11 II 1937 r. Konsekwencją powyższego postanowienia było wydanie 12 III 1937 r. zakazu prowadzenia prac budowlanych na Górze Zamkowej.

W tym czasie, 1 III 1937 r., do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie wpłynęło odwołanie Konsystorza Duchownego Poleskiego od decyzji konserwatora uznającego Górę Zamkową za zabytek. Argumentowano, iż wzniesienie cerkwi nie pozbawi Góry Zamkowej znaczenia dla nauki, a brak jest innego wolnego miejsca pod budowę tej świątyni. W odwołaniu ks. dziekana A. Bielajewa z Parafii Prawosławnej w Dawidgródku skierowanym do tej samej instytucji czytamy: *Przedewszystkiem niema żadnych podstaw do uznania wzgórza, znajdującego się w Dawidgródku, a t.zw. „góry zamkowej" za zabytki, albowiem to nie zostało oparte na takich danych naukowych, z których można byłoby wywnioskować, że ma się do czynienia rzeczywiście z zabytkami historycznymi, a wyłącznie, jak zaznaczono w piśmie Urzędu Wojewódzkiego, do Konsystorza Prawosławnego w Pińsku z dnia 11. lutego b.r., to te wzgórze uznano za zabytki z powodu tylko zewnętrznego wyglądu, jako typ rzekomego grodziska z okresu wczesno-historycznego, założonego, jak w tem piśmie zaznaczono, przypuszczalnie przez Dawida Igorowicza księcia pohoryńskiego, a po zatem żadnych konkretnych naukowych dowodów niema. Więc przedstawiciele nauki na opinii których została oparta oznaczona decyzja operowali materjałem daleko nieprzekonywującym i można powiedzieć, błądzili w chronologicznych faktach historycznych, posługując tylko hipotezą. Można wskazać moc takich wzgórz na Polesiu, które mają identyczny wygląd, ale nikogo z przedstawicieli nauki to nie dotyczy i nikt się tym tak gorąco nie zainteresował, jak specjalnie oznaczonym wzgórzem, na którym ma powstać Dom Modlitwy obrządku prawosławnego, przyczem nie na nowo, a jako odbudowany po 100 latach swej egzystencji, lecz przerwanej zniszczeniem przez żywioł.*

W podobnym tonie utrzymane jest odwołanie ks. A. Bielajewa złożone w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych: *Decyzja ta byłaby zasadna i mogłaby mieć rację, jeżeliby organa powołane do opieki nad zabytkami operowały konkretnym materiałem naukowym i nie opierałyby swych wniosków na przypuszczeniach i mniemaniach, jak to ma miejsce w danej sprawie, albowiem skoro ustanowiona została taka opieka nad zabytkami, to takowe z samego początku powstania, winne były być zarejestrowane na mocy historycznych danych i winny były być znane, jako takowe, a nie dzięki jakiemuś przypadkowemu wkryciu nikłych bezwartościowych z punktu widzenia nauki przymiotów. Odkopane podczas zakładania fundamentów kłady i trumny ze zwłokami, każdy przyzna, stanowić nie mogą przede wszystkim żadnego znaczenia dla archeologii, albowiem rzeczą jest znaną, że nietylko w Dawidgródku, ale w innych miejscowościach przy ziemnych robotach napotykano na trumny (...) ale ta okoliczność została obojętna dla nauki i na nią nie zwrócono żadnej uwagi.*

Prośbę o interwencję w tej sprawie ks. Bielajew skierował także do Prezydenta RP: *Przy kopaniu dołów w celu założenia fundamentów, wykopane zostały trumny ze szczątkami niewadomego pochodzenia. Ta okoliczność stała się zaczepką i podstawą uczynienia zadość wrogim nastrojom i usposobieniom dla pewnego tutejszego dość nieznacznego odłamu społeczeństwa, którzy przez swe zacofane pojęcia i niezdrowe nawet pod względem ogólnego interesu państwowości poglądy, podnieśli alarm w prasie, zarzucając wprost barbarzyństwo i nieposzanowanie odkopanych niewiadomych zwłok, wtedy, jak te trumny po wykopaniu zostały przeniesione w sposób odpowiadający wymogom religii chrześcijańskiej. Mistyfikacja doszła do tego, że całe wzgórze, na którym stała cerkiew spalona, traktowane zostało jako rzekomo nadzwyczajnej doniosłości zabytek historyczny, co spowodowało wstrzymanie wszelkich robót i widocznie pozbawi nas na zawsze kontynuować takowe roboty, a w rezultacie posiadać świątynię, albowiem innego miejsca dla pobudowania cerkwi w Dawidgródku zupełnie nie ma. Przedwstępne roboty, jakie zostały wykonane, wynoszą sumę około 30.000 zł., więc i pod tym względem my zostaliśmy skrzywdzeni.*

R. Jakimowicz w liście do Mirosława Korwin-Milewskiego (14 IV 1937 r.), żywo zaangażowanego w sprawę ochrony zabytku pisał: *Odwołanie Bielajewa od decyzji konserwatora, uznającej Górę Zamkową za zabytek jest*

zredagowane w sposób chaotyczny i bezczelny, podobnie jak i to drugie. Z powodu pomieszania kilku spraw nie mających nic wspólnego z orzeczeniem konserwatorskim będzie prawdopodobnie odrzucone. (...) To nie jest dobrze, że czynniki wyższe uległy demagogii popa. Będziemy się jednak starali temu przeciwdziałać. W dniu 21 V 1937 r. miała miejsce konferencja w sprawie złożonych odwołań. Zostały one rozpatrzone negatywnie ze względu na to, że Góra Zamkowa w Dawidgródku jest typowym grodziskiem wczesnośredniowiecznym i jako takie podlega ochronie, zaś inne argumenty nie miały związku z wydanym orzeczeniem i nie przemawiały przeciw uznaniu jej za zabytek, a odnosiły się do sprawy budowy cerkwi.

Z powodu nieuwzględnienia przez Ministerstwo WRiOP odwołania Konsystorza Prawosławnego w Pińsku dnia 12 VI 1937 r. nastąpiło uprawomocnienie się decyzji Urzędu Wojewódzkiego Poleskiego o uznaniu Góry Zamkowej w Dawidgródku za zabytek. Rozpoczęto przygotowania do przeprowadzenia wykopalisk na grodzisku. *W tych dniach zostają otwarte normalne kredyty wykopaliskowe miesięczne co umożliwia podjęcie prac badawczych w Dawidgródku. Jutro wyjeżdża na miejsce delegowany przezemnie mgr. Józef Marciniak, asystent Państw. Muzeum Archeologicznego w celu rozpoczęcia prac wstępnych. Ja przyjadę w drugiej połowie przyszłego tygodnia i wtedy roboty ruszą pełnym biegiem. Kredyty na wykopaliska są bardzo szczupłe.* – pisał 10 VII 1937 r. R. Jakimowicz do Starosty Powiatowego w Stolinie, Konserwatora Województwa Poleskiego w Lublinie oraz Wojewody Poleskiego w Brześciu.

W liście do M. Korwin-Milewskiego wysłanym dnia 21 VII 1937 r. dyrektor PMA oznajmia: *Roboty wstępne zostały rozpoczęte tydzień temu przez wysłanego przezemnie asystenta Muzeum mgr. Marciniaka. Przed połową sierpnia nie dokopiemy się prawdopodobnie do ciekawych rzeczy. Trzeba będzie zdjąć warstwy górne również systematycznie, żeby uchwycić stratygrafję i chronologję od powierzchni.*

O postępie prac badawczych i poczynionych odkryciach systematycznie informowano opinię publiczną przekazując kolejne komunikaty z wykopalisk Polskiej Agencji Telegraficznej (np. „Znalezienie buław książęcych w Dawidgródku"). R. Jakimowicz opublikował ponadto szereg artykułów w prasie, m. in. w „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym" wychodzącym w Krakowie oraz wygłosił kilka odczytów: w październiku 1937 r. w Dawidgródku i Pińsku, a 18 grudnia w Brześciu nad Bugiem. Ten ostatni zatytułowany był: „Zagadka Góry Zamkowej w Dawidgródku w świetle wykopalisk 1937 r.". Wyniki badań sezonu 1937 r. zreferował na posiedzeniu PAU w Krakowie w dniu 27 XI 1937 r. (R. Jakimowicz 1937). Badania wykopaliskowe centralnej części Góry Zamkowej (Ryc. 3) przerwano w drugiej połowie października z postanowieniem kontynuacji w roku następnym. Odsłonięte konstrukcje zabezpieczono warstwą ziemi.

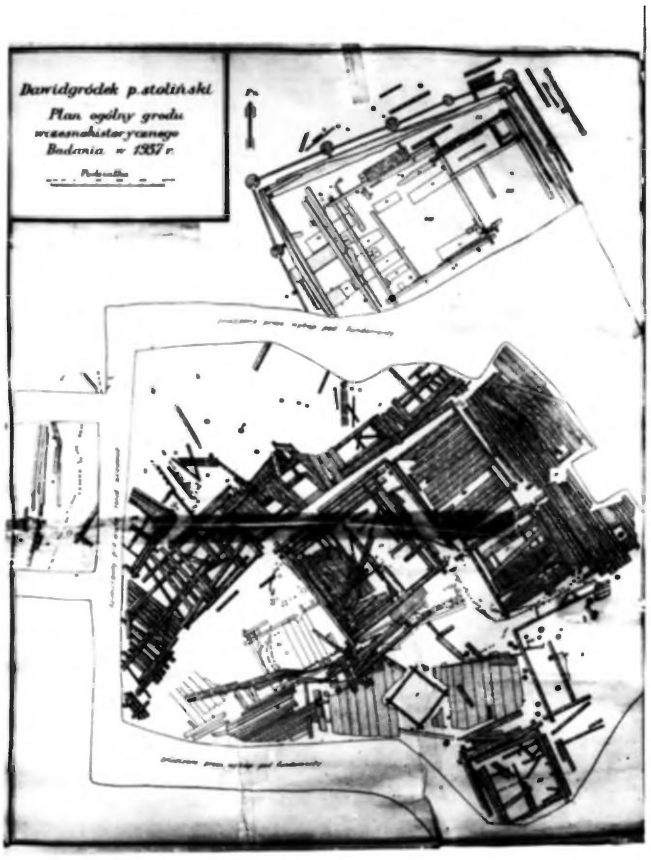

Ryc. 3. D a w i d g r ó d e k. Plan obiektów odsłoniętych w 1937 r.
Fig. 3. D a w i d g r ó d e k. Plan of features explored in 1937

Z uwagi na dużą rangę znaleziska oraz zaplanowane na kilka lat prace wykopaliskowe powstał projekt wykupu Góry Zamkowej. Myślano także o stworzeniu w przyszłości rezerwatu archeologicznego w miejscu wykopalisk, stanowiącego lokalną atrakcję turystyczną. Konserwator J. Dutkiewicz powiadomił 13 XII 1937 r. dyrektora PMA: *Wniosek w sprawie wykupu Góry Zamkowej w Dawidgródku przygotowałem na skutek polecenia Pana Wojewody Poleskiego. Względy wyznaniowe ludności, a jednocześnie konieczność uszanowania wykopalisk nakazuje ułatwienia budowy cerkwi w innym miejscu. Wniosek skierowany do Ministerstwa W.R. i O.P. przesyłam Panu Wojewodzie do aprobaty.*

Rozpoczęto opracowywanie pozyskanych w sezonie 1937 r. materiałów. Dr B. Jaroń z Krakowa otrzymał do przebadania materiały botaniczne. Opracowaniem zwierzęcych szczątków kostnych zajął się T. Janikowski z Zakładu Anatomii Zwierząt i Histologii SGGW w Warszawie. Oznaczył on przynależność rasową średniowiecznych zwierząt domowych z Dawidgródka. Ujęte w formie krótkiego referatu wyniki wysłane zostały na IV Międzynarodowy Kongres Zootechniczny, który miał się odbyć w dniach 9–12 III 1939 r. w Zurychu. Rezultaty badań nad szczątkami zwierząt dzikich planowano opublikować w „Wiadomościach Archeologicznych". R. Jakimowicz nawiązał też kontakt z Zakładem Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej, który w 1938 r. miał przystąpić do współpracy, delegując na Polesie inż. Dmochowskiego i ekipę badawczą budownictwa drewnianego.

ludność prawosławna parafii Dawidgródek i jej przedstawiciele w Komitecie Budowy Cerkwi udzielą daleko idącej pomocy pracom wykopaliskowym w postaci robocizny, kwater i środków pieniężnych oraz wogóle wszelakiej potrzebnej pomocy aby przyśpieszyć prace wykopaliskowe a przez to i budowę cerkwi na Górce po zakończeniu badań naukowych, uzależniając udzielenie pomocy od zapewnienia, że po zakończeniu robót wykopaliskowych będzie udzielone zezwolenie na budowę cerkwi na Górce. (...) List Ks. Dziekana z dn. 20 maja r.b. uważam za wyraz obecnego stosunku Ks. Dziekana i Komitetu Budowy Cerkwi do sprawy budowy cerkwi na Górce.

Jest to ostatnie zachowane w Dziale Dokumentacji Naukowej w PMA w Warszawie pismo dotyczące prowadzenia badań na terenie Góry Zamkowej w Dawidgródku. Brak funduszy i ochotników spowodował, że planowane na lato 1939 r. wykopaliska nie odbyły się. Wybuch II wojny światowej, zajęcie terenów wschodnich przez Związek Radziecki i powojenna zmiana granic uniemożliwiła archeologom polskim kontynuowanie badań. W trakcie wojennej zawieruchy zaginęła też część dokumentacji. Pozyskanymi w trakcie wykopalisk materiałami zajmowali się w okresie powojennym J. Marciniak (1969), a następnie L. Łoźny (1985). Nie zostały one jednak w pełni opracowane.

W 1967 r. na grodzisku w Dawidgródku ekipa AN BSSR pod kierownictwem P. F. Lysenki przeprowadziła kolejne badania wykopaliskowe. Odkryto wówczas konstrukcje nawiązujące do tych znanych z badań wcześniejszych i pozyskano podobny materiał zabytkowy (P. F. Lysenko 1969). Niestety, badania na stanowisku w Dawidgródku nie były kontynuowane.

Stanowisko

Stanowisko w Dawidgródku położone jest na tzw. Górze Zamkowej (Ryc. 2) w centralnej części miasta, na prawym brzegu rzeki Horyń, ok. 10 km poniżej jej ujścia do Prypeci.

Grodzisko o kształcie owalnym wznosi się na ok. 5–7 m nad poziom rzeki (R. Jakimowicz 1937, s. 272; 1939, s. 7; J. Marciniak 1969, s. 3). Badacze różnią się w ocenie jego wielkości: R. Jakimowicz (1937, s. 272; 1939, s. 7) podaje średnicę ok. 170 m lub ok. 150 m, J. Marciniak (1969, s. 3) określa jego wymiary na 150×130 m, zaś P. F. Lysenko (1969, s. 353) i L. Łoźny (1985, s. 184) szacują je na 110×100 m. Zgodnie z planami zachowanymi w PMA w Warszawie grodzisko miało wymiary ok. 110×125 m, mierzone odpowiednio wzdłuż osi N–S i W–E. Położone jest ono w miejscu charakteryzującym się naturalnymi warunkami obronnymi – od zachodu otoczone rzeką Horyń, od południa bagnistą doliną Nieprawdy, dopływu Horynia, a od strony wschodniej podmokłą niziną (P. F. Lysenko 1969, s. 353). Pierwotnie otoczone było fosą, której resztki widoczne były jeszcze na początku lat trzydziestych w pobliżu współczesnej bramy (J. Marciniak 1969, s. 3). Majdan grodziska chroniony był wałem, zachowanym miejscami do wysokości 2 m (P. F. Lysenko 1969, s. 353; L. Łoźny 1985, s. 184), w którego północnej części znajduje się obniżenie, będące prawdopodobnie pozostałością po bramie wjazdowej (J. Marciniak 1969, s. 3).

W latach 1937–38 badaniami objęto centralny obszar grodziska w obrębie wykopów fundamentowych cerkwi oraz nieduży teren przylegający od północy do tych wykopów, w miejscu, gdzie wcześniej robotnicy natrafili na trumny (Ryc. 3). Poza tym poprowadzono rów sondażowy w poprzek grodziska, przecinający wał i łączący go z wykopem centralnym.

Stratygrafia

Stwierdzoną wówczas sytuację stratygraficzną z uwagi na zaginięcie części dokumentacji można określić jedynie w przybliżeniu. Prowadzący badania w Dawidgródku archeolodzy polscy, pod wierzchnimi warstwami ziemi o miąższości ok. 1,5 m (R. Jakimowicz 1937, s. 277), natrafili na górny poziom konstrukcji drewnianych, znajdujący się na głębokości ok. 2,4 m od calca.

W obrębie warstwy kulturowej położonej pomiędzy calcem a zachowanymi dolnymi partiami najwyżej położonych budynków wyróżniono siedem warstw odpowiadających kolejnym fazom zasiedlenia grodu.

Cztery starsze warstwy (I – zalegająca bezpośrednio na calcu; II – o miąższości 20 cm; III – 25 cm; IV – 35 cm) charakteryzowało występowanie nad każdą cienkiej warstwy pożarowej. W warstwach młodszych (V – 50 cm; VI – 63 cm; VII – 48 cm) zachowały się konstrukcje drewniane (J. Marciniak 1969, s. 4).

Najstarsza, I faza zabudowy grodu zalegała bezpośrednio na calcu, którym był biały piasek rzeczny. W trakcie badań odsłonięto tu dolne partie pięciu budynków zrębowych (nr XI–XV) oraz nieduże konstrukcje plecionkowe (J. Marciniak 1969, s. 4). Konstrukcje z pionowo wbitych w ziemię dyli łupanych pochodziły z II fazy osadniczej. Jedna z takich konstrukcji (Ryc. 5) przecięła budynek XI (J. Marciniak 1969, s. 4). W warstwach od II do V nie został uchwycony plan i charakter zabudowy. Układ najstarszych budynków różnił się zasadniczo od tego, który zaobserwowano w warstwach młodszych (V–VII). W warstwach tych natrafiono na pozostałości

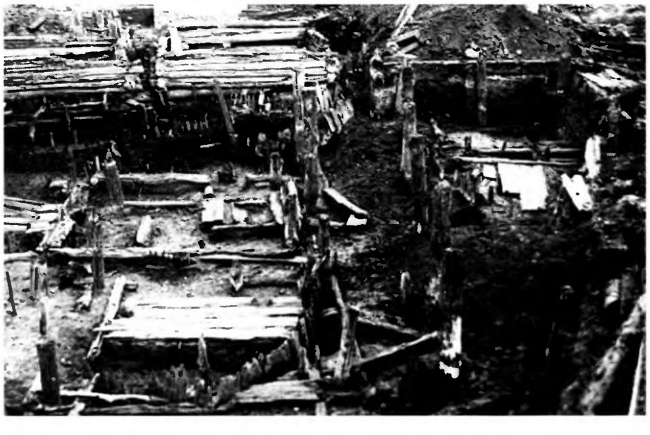

Ryc. 5. D a w i d g r ó d e k. Obiekty I i II fazy osadniczej
Fig. 5. D a w i d g r ó d e k. Features from the settlement phases I and II

Ryc. 6. D a w i d g r ó d e k. Trumny zalegające w obrębie kaplicy
Fig. 6. D a w i d g r ó d e k. Coffins lying within the chapel

sześciu w większości trójfazowych chat (I, III, IV, VI, VII, i X), obiektu określanego jako studnia (V) oraz ulic (R. Jakimowicz 1937, s. 273; 1939, s. 12; J. Marciniak 1969, s. 3).

Poza wykopem, oddzielony od niego rowem fundamentowym cerkwi, odsłonięty został budynek sakralny, wielokrotnie niszczony przez pożar i odbudowywany na tym samym miejscu po rozebraniu starych fundamentów i posypaniu warstwą piasku. W trakcie wykopalisk w latach trzydziestych, pod kaplicą i w jej sąsiedztwie odkryto 12 drewnianych trumien (Ryc. 6), dalszych 13 zostało wcześniej zniszczonych podczas kopania rowów pod fundamenty cerkwi (R. Jakimowicz 1937, s. 275–276; 1939, s. 17; J. Marciniak 1969, s. 5–6). Najstarsze trumny (nr 6–11) związane były być może z początkowymi fazami istnienia grodu, zalegały bowiem na calcu lub bezpośrednio nad nim. Znajdowały się one poza obrębem ostatniej kaplicy lub częściowo pod nią, wkopane pod jej południowo-zachodnią ścianę.

Wyżej położone groby nr 3–5 (55–71 cm ponad powierzchnią calca) znaleziono wewnątrz kaplicy, a trumna nr 12 znajdowała się poza świątynią, wkopaną pod jej północno-zachodnią ścianę. Na nieco wyższym poziomie, tuż za kaplicą wystąpiły dwie uszkodzone trumny (nr D), leżące bezpośrednio ponad grobami nr 9 i 10. Trumna nr 2 łączy się prawdopodobnie z późniejszym okresem funkcjonowania grodu, odkryto ją bowiem 2 m powyżej calca, ponad belką fundamentową północno-zachodniej ściany ostatniej kaplicy. Trumna ta zalegała nad grobem nr 12. Najpóźniejszą okazała się trumna niemowlęcia (nr 1), położona 2,6 m ponad calcem, w obrębie kaplicy, przy jej zachodnim narożniku. Rowy fundamentowe cerkwi przerwały ciągłość warstw kulturowych, oddzielając kaplicę od badanej części grodu.

W poprowadzonym w poprzek grodziska przekopie łączącym główny teren wykopalisk z wałem zaobserwowano, że wał usypany był z piasku rzecznego, umocnionego konstrukcjami drewnianymi (Ryc. 7). Przekop odsłonił także gęstą zabudowę drewnianą grodu. (R. Jakimowicz 1939, s. 19–21; J. Marciniak 1968, s. 6).

Ten niezupełnie kompletny obraz stratygrafii grodziska w Dawidgródku uzupełniają badania powojenne. P. F. Lysenko prowadzący wykopaliska na tym samym stanowisku w 1967 r. wyróżnił w obrębie warstwy kulturowej o miąższości 3,5 m pięć poziomów stratygraficznych: 1. ciemnoszarą shumusowaną ziemię bez przedmiotów pochodzenia organicznego; 2. warstwę zbitej brązowej ziemi ze szczątkami rozkładającego się drewna; 3. ciemnobrązową, bardzo zbitą ziemię; 4. poziom mierzwy z dość dużą ilością fragmentów drewna i kory; 5. poziom ciemnoszarej, zbitej ziemi, z pozostałościami najstarszej zabudowy grodu. Calec pojawił się na głębokości 332–334 cm od powierzchni ziemi, miejscami płycej (313 cm) lub głębiej (350 cm). Poziomy od 5. do dolnych partii 2. charakteryzowały się obecnością konstrukcji drewnianych (P. F. Lysenko 1969, s. 353–356).

Można przypuścić, iż trzy dolne poziomy stratygraficzne wyróżnione przez P. F. Lysenkę (a może i dolne partie czwartego) odpowiadają siedmiu warstwom wydzielonym przez badaczy polskich.

Zabudowa grodu

Na przekopanym terenie odsłonięto pozostałości zwartej zabudowy grodu. Odkryto 15 konstrukcji zrębowych – 12 budynków, studnię, dwudzielną kaplicę oraz pozostałości kilku moszczonych drewnem ulic.

Ryc. 7. D a w i d g r ó d e k. Przekop przez wał
Fig. 7. D a w i d g r ó d e k. A trench through the wall

Budynki o kształcie kwadratowym lub zbliżonym do kwadratu wykonane były z dość cienkich, okrągłych w przekroju bierwion ułożonych na zrąb. Sporadycznie używano belek ociosanych. Domy pierwszej fazy osadniczej miały wymiary od 3,4×3,3 m do 3,6×3,6 m. W warstwach górnych chaty były większe – od 4,5×4,5 m do 5,0×5,0 m (J. Marciniak 1969, s. 3–4). Były to budynki jednoizbowe o podłogach wykonanych z dranic. Stwierdzono kilka metrowej szerokości otworów drzwiowych (Ryc. 8) umieszczonych dość wysoko, bo nawet na poziomie czwartego bierwiona od dołu (R. Jakimowicz 1937, s. 274).

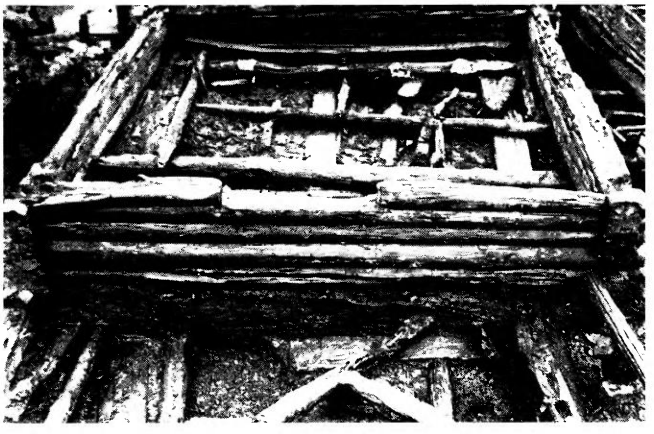

Ryc. 8. D a w i d g r ó d e k. Otwór drzwiowy w chacie I
Fig. 8. D a w i d g r ó d e k. A door opening in the hut I

Domy występujące w warstwach górnych były obiektami wielofazowymi, zachowanymi przeważnie w postaci trzech poziomów fundamentowych zalegających bezpośrednio na sobie. W jednym przypadku zachowało się aż 12 bierwion ułożonych jedno na drugim – pochodzących z czterech następujących po sobie budynków (R. Jakimowicz 1937, s. 273). Szpary pomiędzy belkami uszczelniano mchem, a od zewnątrz chaty ocieplane były mieszaniną nawozu zwierzęcego z wiórami i fragmentami kory. Surowiec ten stopniowo spływał na ziemię powodując podwyższenie gruntu i powolne wrastanie domów w ziemię. Nowe domy stawiano na fundamentach starych, uszkodzonych, zbutwiałych lub po prostu zbyt nisko położonych (R. Jakimowicz 1937, s. 273; 1939, s. 10–11).

Zaobserwowano, że poszczególne bierwiona jednego z domów były ponumerowane na stronie zewnętrznej za pomocą nacięć, co może świadczyć o tym, że przygotowywanie konstrukcji odbywało się w innym miejscu, a później była ona tylko składana (R. Jakimowicz 1937, s. 273). Podobny przypadek zanotowano na grodzisku w Mińsku, gdzie belki jednego z domów także były znaczone (E. M. Zagorul'skij 1982, s. 168, ryc. 91).

Zastanawiający jest zupełny brak w budynkach jakichkolwiek urządzeń ogrzewczych i kuchennych. Podczas wykopalisk P. F. Lysenki stwierdzono podobny charakter zabudowy, odsłonięto jednak kilka pieców glinianych umieszczonych wewnątrz obiektów. Niektóre z nich były wielokrotnie odnawiane (P. F. Lysenko 1969, s. 371).

W najstarszej warstwie, zalegającej bezpośrednio na calcu, prócz domów zrębowych odkryto także nieduże obiekty plecionkowe z zachowanymi w środku resztkami słupa podtrzymującego dach, interpretowane jako budynki gospodarcze (R. Jakimowicz 1937, s. 275; 1939, s. 15; J. Marciniak 1969, s. 4). Tego rodzaju obiekty odkryto m. in. w Mińsku (E. M. Zagorul'skij 1982, s. 172–176, rys. 109). W warstwie II pojawiły się konstrukcje wykonane z pionowo wbitych w ziemię dyli drewnianych (Ryc. 5), stanowiące przypuszczalnie rodzaj płotków (J. Marciniak 1969, s. 4). Na najwyższym poziomie konstrukcyjnym odkryto resztki kwadratowego obiektu o boku długości 0,7 m, określanego jako studnia (nr V), wykonanego w konstrukcji zrębowej z prostokątnych w przekroju bierwion. Obiekt ten przecinał znajdującą się w niższej warstwie ulicę (Ryc. 9). Drogi odsłonięte na terenie grodziska były wykładane drewnem i – podobnie jak domy – były wielowarstwowe.

Najwyżej położona droga, zachowana na odcinku ok. 20 m, biegła z północnego wschodu na południowy zachód przecinając ukośnie teren wykopu (Ryc. 10). Jej fundament stanowiły ułożone w poprzek w równych odległościach od siebie grube bale, na których umieszczone zostały okrągłe w przekroju legary. Nawierzchnia wykonana była z dranic przymocowanych na krawędziach podłużnymi ryglami, przytrzymywanymi drewnianymi kołkami. Droga ta była kilkakrotnie odnawiana poprzez nakładanie kolejnych warstw legarów i desek

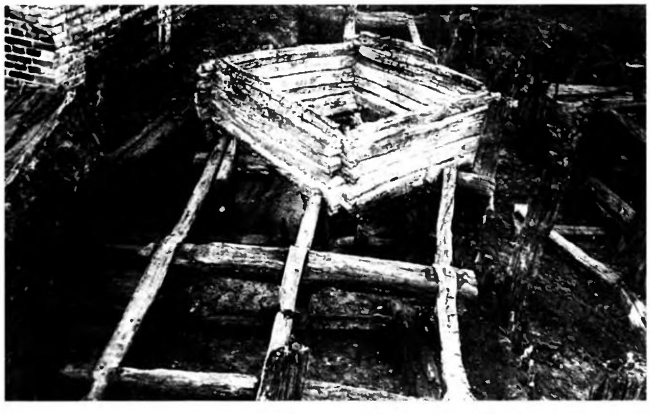

Ryc. 9. D a w i d g r ó d e k. Fundamenty drogi i przecinająca ją studnia
Fig. 9. D a w i d g r ó d e k. A well crossing foundation of a road

Ryc. 10. D a w i d g r ó d e k. Główna droga grodu
Fig. 10. D a w i d g r ó d e k. Main road of the stronghold

(R. Jakimowicz 1937, s. 273; 1939, s. 13; J. Marciniak 1969, s. 4). Inna, niżej położona ulica o szerokości ok. 2,9 m przecinała teren grodu ze wschodu na zachód. Wykonano ją w takiej samej technice. Niektóre z dróg odkrytych w górnych warstwach zbudowane były na pionowo wbitych słupach podtrzymujących legary, starsze drogi miały czasami jedynie nawierzchnię z bali (R. Jakimowicz 1937 s. 273; 1939, s. 14).

W części północnej, poza wykopem fundamentowym cerkwi, znajdował się dwudzielny obiekt zrębowy, ustawiony na osi południowy zachód – północny wschód, interpretowany jako kaplica. Budowla ta składała się z dwóch kwadratowych pomieszczeń o bokach długości 5,2 m i 3,4 m. Mniejsze z nich, określane jako prezbiterium, miało wydzielone pomieszczenie o szerokości 1,35 m. W prezbiterium znaleziono opalony pieniek będący może pozostałością po krzyżu (J. Marciniak 1969, s. 4).

Kaplicę kilkakrotnie odbudowywano po kolejnych pożarach, przy czym warstwę pożarową posypywano zwykle białym piaskiem. W pobliżu kaplicy nie stwierdzono obecności mierzwy (R. Jakimowicz 1939, s. 17). Kaplica miała podwójne ogrodzenie. Okazały płot zewnętrzny, wykonany w technice sumikowo-łątkowej, w części południowej został uszkodzony przez wykopy fundamentowe cerkwi, które zniszczyły również część kaplicy i jej wejście.

W obrębie większego pomieszczenia świątyni oraz po jej południowo zachodniej stronie odkryto dobrze zachowane trumny drewniane, zawierające szczątki zmarłych (Ryc. 6). Były one ustawione równolegle do osi kaplicy, głową na południowy zachód (J. Marciniak 1969, s. 6). Trumny zawierały kości mężczyzn, kobiet i dzieci. Pochówki pozbawione były wyposażenia, znaleziono jedynie części odzieży i obuwie skórzane (Ryc. 11). Na jednym ze szkieletów kobiecych zachowała się na czole jedwabna opaska oraz resztki delikatnej tkaniny stanowiącej okrycie głowy zmarłej.

Trumny wykonane były z dranic z wyżłobieniami pozwalającymi na połączenie poszczególnych części. Złącza były tak szczelne, że w momencie odkrycia w lepiej zachowanych trumnach stała woda (R. Jakimowicz 1937, s. 276; 1939, s. 19). Podobnej konstrukcji trumny odkryto na grodzisku w Mińsku, gdzie podobnie jak w Dawidgródku umieszczono je w świątyni i w jej pobliżu, zachowując ten sam układ w stosunku do stron świata (E. M. Zagorul'skij 1982, ryc. 163). Pochówki złożone w tych trumnach datowane są nie później niż na 2. połowę XII – początek XIII w. (V. R. Tarasenko 1957, s. 230, ryc. 7).

Ryc. 11. D a w i d g r ó d e k. Skórzane obuwie znalezione w jednej z trumien
Fig. 11. D a w i d g r ó d e k. Leather shoes found in one of the coffin

Na grodzisku w Dawidgródku znaleziono dużą ilość ceramiki (Ryc. 12) oraz kości zwierzęcych, a także przedmioty z metali (noże, topór, kłódki, sprzączki, półkoski, lunulę, pierścionek itp.), szkła (bransolety, paciorki), skóry (obuwie – ryc. 11), rogu i kości (szydła, sprzączka, przekłuwacze), kamienia (przęśliki, osełki) i gliny (ciężarki, przęślik), typowe dla grodzisk ruskich z XII–XIV w. (L. Łoźny 1985 s. 186–187; C. Earwood, S. Małachowska 1993, s. 538–544).

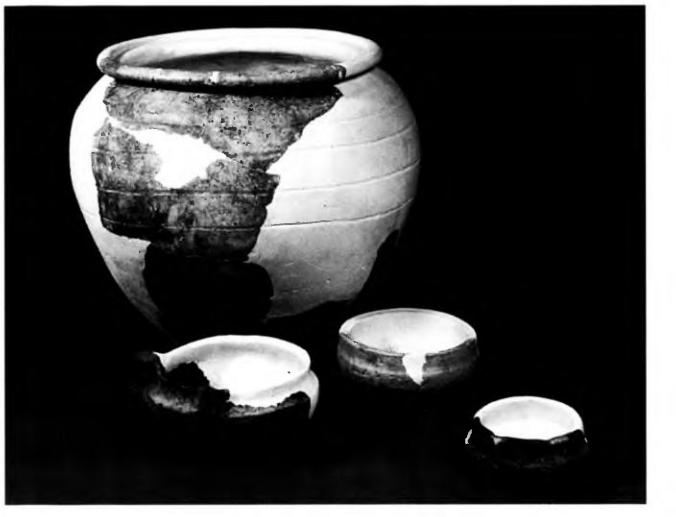

Ryc. 12. D a w i d g r ó d e k. Naczynia pochodzące z grodziska
Fig. 12. D a w i d g r ó d e k. Vessels from the stronghold

Chronologia

Z powodu braku kompletnej dokumentacji możliwe jest jedynie określenie ogólnych ram chronologicznych grodziska. Należy również zaznaczyć, że w warstwie najstarszej, przebadanej wyrywkowo, znaleziono stosunkowo niedużo przedmiotów. Badacze polscy dosyć zgodnie datowali grodzisko w Dawidgródku na okres od końca XI lub początku XII do XIV w. (R. Jakimowicz 1937, s. 276; J. Marciniak 1969, s. 6). Podobnie określa chronologię tego stanowiska P. F. Lysenko (1969, s. 356).

Gród w Dawidgródku na tle okolicy

Wiek XII i XIII to okres postępującego rozbicia dzielnicowego Rusi. Jest to jednocześnie czas największej świetności tych ziem, trwający aż do najazdu mongolskiego w 1240 r. Następuje wówczas krystalizacja struktury osadniczej, na której czele stoją wysoko rozwinięte grody stołeczne. W XII i na początku XIII w. w miarę postępu feudalizacji Rusi zwiększa się liczba małych grodów – siedzib feudalnych intensyfikujących gospodarkę otaczających je terenów (A. V. Kuza 1985, s. 104).

Jednym z takich grodów, leżącym na ziemi turowskiej jest nie wymieniony w latopisach Dawidgródek. Jego założenie na początku XII w. przypisywane jest księciu Dawidowi Igorowiczowi, który otrzymał w 1100 r. Pohorynie w zamian za odebrane mu księstwo włodzimierskie (R. Jakimowicz 1939, s. 27; P. F. Lysenko 1969, s. 352). Ziemię turowską charakteryzuje brak dużych grodów, co tłumaczone jest pozostawaniem przez prawie cały XI i 1. połowę XII w. ziem turowskiej i kijowskiej w rękach jednego księcia, którego absorbowały zwykle sprawy Kijowa, a także stosunkową bliskością tego stołecznego grodu (P. F. Lysenko 1982, s. 102).

Położony w pobliżu Turowa Dawidgródek nie posiadał zapewne dużego znaczenia administracyjnego, niewielka ilość broni znaleziona na grodzisku sugeruje, że nie był to również gród strażniczy. Gród leżący na skrzyżowaniu dwóch szlaków komunikacyjno-handlowych wiodących Prypecią i Horyniem był niedużym obiektem jednoczłonowym pełniącym prawdopodobnie, podobnie jak inne grody tego rejonu, funkcję centrum rzemieślniczego zaopatrującego okoliczne tereny rolnicze w przedmioty rzemiosła i handlu (P. F. Lysenko 1966, s. 273–274). Świadczyć o tym mogą liczne miejscowe wyroby z drewna[2], skóry, rogu i kości oraz metali[3]. Duża liczba bransolet szklanych, pochodzących prawdopodobnie z pracowni kijowskich, oraz przęśliki z różowego łupku owruckiego wskazują na silniejsze związki z Kijowem i Wołyniem. O kontaktach z Bizancjum mógłby świadczyć jedwab znaleziony w jednym z grobów i fragmenty korczag zawierających pierwotnie wino lub oliwę, choć do Dawidgródka napłynęły one prawdopodobnie za pośrednictwem rynku kijowskiego. Dalsze badania zapewne pozwolą rzucić więcej światła na charakter grodu i sposób życia ludzi go zamieszkujących.

Warszawa, 1993 r.

Mgr Sylwia Małachowska
ul. Stryjeńskich 19, m. 134
02-791 Warszawa

BIBLIOGRAFIA

Earwood, C., Małachowska, S.
1993 The medieval town of David-gorod, Belarus, „Antiquity" 67 (256), s. 534–547.

Jakimowicz, R.
1937 Tymczasowe sprawozdanie z wykopalisk w Dawidgródku, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności" XLII, listopad 1937, nr 9, s. 272–278.
1939 Dawidgródek, Pińsk.

Kuza, A. V. (Куза, А. В.)
1985 Drevnerusske poselenija. Zaključenie, (w:) Drevnaja Rus'. Gorod, zamok, selo, Moskva, s. 104.

Lysenko, P. F. (Лысенко, П. Ф.)
1966 Archeologičeskoe izučenie gorodov Turovskoj zeml'i, (w:) V. D. Bud'ko, P. F. Lysenko, L. D. Pobol', M. M. Černjavskij (red.) Drevnosti Belorussii. Materialy konferencii po archeologii Belorussii i smežnych territorij (1966 g.), Minsk, s. 257–275.
1969 Raskopki gorodišča drevnerusskogo David-Gorodka v 1967 godu, (w:) Drevnosti Belorussii. Doklady k konferencii po archeologii Belorussii (mart 1969), Minsk, s. 352–382.
1982 Kiev i Turovskaja zemlja, (w:) Kiev i zapadnye zemli Rusi v IX–XIII vv., Minsk, s. 81–108.

Łoźny, L.
1985 Ducal Seat at Davidgrodek on the Horyn against the background of fortified settlements in western Byelorussia and Mazovian frontier (based on Polish research in 1937–1938), (w:) Tezisy dokladov pol'skoj delegacii na V Meždunarodnom Kongresse Slavjanskoj Archeologii, Kiev 1985, Warszawa, s. 183–191.

Marciniak, J.
1969 Dawidgródek, wczesnośredniowieczne grodzisko nad Horyniem, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział w Krakowie" XII/1, styczeń-czerwiec 1968, Kraków, s. 3–6.

Tarasenko, V. R. (Тарасенко, В. Р.)
1957 Drevnij Minsk, (w:) Materialy po archeologii BSSR, I, Minsk, s. 182–257.

Zagorul'skij, E. M. (Загорульский, Е. М.)
1982 Vozniknovenie Minska, Minsk.

POLISH ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT THE HILLFORT AT DAVYD-HARADOK ON THE HARYN' (BELARUS)

SUMMARY

In late 1930s construction work on an orthodox church carried out at Góra Zamkowa – the castle mount – at Davyd-Haradok on the Haryn' (former *Dawidgródek nad Horyniem*) (Fig. 1), revealed the remains of an early medieval stronghold (Fig. 2). Special soil conditions (R. Jakimowicz 1939, p. 14) helped to preserve timber structures and objects made of organic material in fine condition (Fig. 3).

Archives of the State Archaeological Museum in Warsaw (*Państwowe Muzeum Archeologiczne* – PMA) contain a rich correspondence concerning the research at the site in question. A ban placed on all construction work in the area of the earthwork and the decision to declare Góra Zamkowa a national monument resulted in protests of the local population and appeals filed with the Minister of Religious Beliefs and Public Education and the President of the Polish Republic by Orthodox Church authorities of the province of Polesie and the priest of the local Orthodox Parish. Dismissal of these appeals made it possible to carry out excavations in 1937–38, headed by the then Director of State Archaeological Museum in Warsaw, Assistant Professor R. Jakimowicz and assistant J. Marciniak MA (Fig. 5). Public opinion was widely informed on the progress of research by numerous press notices. R. Jakimowicz read a number of lectures on the subject of Góra Zamkowa, reported on results of the 1937 season at a session of the Polish Academy of Arts and Sciences (*Polska Akademia Umiejętności*) in Kraków and prepared a brochure promoting the archaeology of Dawidgródek (R. Jakimowicz 1937; 1939).

[2] C. Earwood, Wooden artefacts from the early medieval town of Dawidgródek, Belarus, w tym tomie „Wiadomości Archeologicznych", s. 393–430.
[3] S. Małachowska, Obróbka metali nieżelaznych z grodziska w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś), oraz tejże, Wyroby z żelaza i obróbka tego metalu na terenie grodu w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś), w tym tomie „Wiadomości Archeologicznych", s. 429–448 i 449–446.

In the light of the substantial rank of the discovery and planned several seasons of research, projects were made late in 1937 to purchase Góra Zamkowa and turn the excavation area into an area of protected archaeology. Lack of financial resources made the purchase of Góra Zamkowa unfeasible and made it necessary to limit the scope of fieldwork in 1938. In this situation, a permission was given to continue the construction of the church stipulating many conditions to make continuation of research possible. Unfortunately, for lack of resources and volunteers, excavations planned for the summer of 1939 never took place; the outbreak of World War II and the change of state boundaries after the war barred Polish archaeologists from continuing the research. Archaeological material obtained during the 1930s was studied only in piecemeal fashion (J. Marciniak 1969; L. Łoźny 1985). Successive excavations carried out at Davyd-Haradok during the 1960s by a team from the Academy of Sciences of the Byelorussian Soviet Republic under P. F. Lysenko recovered similar archaeological material (P. F. Lysenko 1969).

The site at Davyd-Haradok is situated on the "Castle Mount" (Fig. 2), its foot washed by the river Haryn'. The oval earthwork was surrounded by a rampart and originally, by a moat. The 1930s research involved the area between the foundations of the orthodox church and a small area adjacent to it on the north side (Fig. 4). Additionally also a trial trench was laid out cutting across the earthwork. Under the surface layers of dirt some 1.5 m in thickness (R. Jakimowicz 1937, p. 277), archaeologists came upon the upper level of timber structures, at the depth of about 2.4 m from the natural. Within the culture layer, sandwiched between the natural and the surviving foundations of the highest lying structures, seven layers were distinguished corresponding to successive stages of occupation of the settlement. Four older layers (I – directly overlying the natural, layers II, III and IV – having the thickness respectively of 20, 25 and 35 cm) were separated from each other by a thin layer of ashes and charcoal. Younger layers (V – 50 cm, VI – 63 cm, VII – 48 cm) contained the remains of timber buildings. In layer I archaeologists uncovered the bottom sections of five frame buildings (XI–XV) and small wattle structures. Occupation layer II contained fence-like structures (Fig. 6). The plan and nature of build-up in layers II through V was not detected. The layout of the oldest buildings was basically different from the one observed in younger layers (V–VII). The latter produced the remains of six huts, most of them three-phase (I, III, IV, VI, VII and X) (Fig. 9), a feature interpreted as a well (V) (Fig. 10) and a street (Fig. 11) (R. Jakimowicz 1937, p. 273; 1939, p. 12; J. Marciniak 1969, p. 3–4).

Foundation trenches of the orthodox church had separated a sacral building from the studied section of the stronghold – a two-chamber structure repeatedly destroyed by fire, rebuilt each time on the same site after dismantling older foundations and scattering the area with a layer of sand. Underneath the temple and in its vicinity 12 wooden coffins were uncovered (Fig. 7), 13 others had suffered destruction when the foundation trenches were being dug for the 20th century church. The coffins contained the bones of men, women and children, were not accompanied by grave goods producing only fragments of clothing and leather shoes (R. Jakimowicz 1937, p. 275–276; 1939, p. 17; J. Marciniak 1969, p. 5–6).

The earthwork at Davyd-Haradok produced a substantial amount of pottery (Fig. 12) and animal bone, as well as metal, glass, leather (Fig. 11), antler and bone, stone and clay finds typical for fortified Ruthenian settlements of the 12–14th century (L. Łoźny 1985 p. 186–187; C. Earwood, S. Małachowska 1993, p. 538–544). Polish researchers dated the earthwork at Góra Zamkowa from the close of the 11th/early 12th until the 14th century (R. Jakimowicz 1937, p. 276; J. Marciniak 1969, p. 6). This dating was subsequently confirmed by P. F. Lysenko (1969, p. 356).

tłum. A. Kinecka

ПОЛЬСКІЯ АРХЕАЛАГІЧНЫЯ ДАСЛЕДАВАННІ НА ГАРАДЗІШЧЫ Ў ДАВЫД-ГАРАДКУ НАД Р. ГАРЫНЬ (БЕЛАРУСЬ)

РЭЗЮМЭ

У другой палове 1930-х гадоў у Давыд-Гарадку над р. Гарынь (Рыс. 1) падчас узвядзення праваслаўнай царквы былі выяўлены рэшткі сярэднявечнага гарадзішча (Рыс. 2). Асаблівасці глебы (R. Jakimowicz 1939, с. 14) паспрыялі добрай захаванасці драўлянай забудовы і прадметаў з арганічных рэчываў (Рыс. 3).

У архіве Дзяржаўнага археалагічнага музея ў Варшаве (*Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie*, далей – PMA) захоўваецца абгёмная карэспандэнцыя, якая звязана з гісторыяй даследаванняў на гэтым помніку. Прыняцце пастановы аб забароне правядзення будаўнічых работ на гарадзішчы і прызнанні Замкавай Гары помнікам культуры выклікала пратэсты мясцовага насельніцтва, а Духоўнай Палескай Кансісторыяй і настаяцелем мясцовага праваслаўнага прыходу былі накіраваны адпаведныя зваторы да міністэрства па справах рэігіі і грамадскай адукаці (*Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, далей – WRiOP) і прэзідэнта Рэчыпаспалітай Польшчы. Адхіленне апошняга дазволіла працягнуць археалагічныя даследаванні, якімі ў 1937–38 гг. кіраваў тагачасны дырэктар PMA у Варшаве дацэнт доктар Р. Якімовіч і асістэнт магістр Е. Марціняк (Рыс. 5). Шырокае грамадства было інфармавана аб ходзе раскопак ў шматлікіх паведамленнях прэсы. Р. Якімовіч выступіў з шэрагам дакладаў, прысвечаных даследаванням на Замкавай Гары, а вынікі сезона 1937 г. сталі тэмай ягонага рэферата на паседжанні *Polskiej Akademii Umiejętności* ў Кракаве. Ім была таксама складзена брашура, якая папулярызавала знаходкі з Давыд-Гарадка (R. Jakimowicz 1937; 1939).

Улічваючы вялікае значэнне адкрыцця і запланаваныя на некалькі год даследчыя работы, напрыканцы 1937 г. узнік праект выкупа Замкавай Гары і ўтварэння на месцы правядзення даследванняў археалагічнага запаведніка. Аднак адсутнасць фінансавых сродкаў не дазволіла выкупіць Замкавую Гару, таксама быў абмежаваны маштаб раскопак ў сезоне 1938 г. Па гэтай прычыне царква атрымала згоду на працяг будаўніцтва храма, аднак з умовамі і абмежаваннямі, якія дазвалялі таксама працягнуць археалагічныя даследаванні. На жаль, з-за адсутнасці фінансавання і дабраахвотных рабочых раскопкі, што былі запланаваныя на 1939 г., не адбыліся, а пачатак II Сусветнай вайны і пасляваенныя пераносы граніц не дазволілі польскім археолагам працягнуць даследаванні. Матэрыял, атрыманы ў 1930-я гады, не быў апрацаваны цалкам (J. Marciniak 1969; L. Łoźny 1985). У 1960-я гады новыя раскопкі на гэтым помніку праводзіліся экспедыцыяй АН БССР пад кіраўніцтвам П. Ф. Лысенка, у выніку якіх быў атрыманы матэрыял блізкі да знаходак 1930-х гг. (P. F. Lysenko 1969).

Гарадзішча ў Давыд-Гарадку знаходзіцца на т. зв. Замкавай Гары (Рыс. 2), якая узвышаецца па-над Гарынню. Авальнае ў плане гарадзішча было акружана валам і, першапачаткова, ровам. Раскопамі 1930-х гадоў была даследавана плошча паміж фундаментнымі катлаванамі царквы і тэрыторыя, што прылягала да іх з паўночнага боку (Рыс. 4). Была таксама закладзена траншэя, якая перасякала ўсю пляцоўку гарадзішча. Пад верхнімі напластаваннямі зямлі на глыбіні каля 1,5 м. (R. Jakimowicz 1937, с. 277) быў расчышчаны верхні гарызонт драўляных канструкцый, які знаходзіўся на вышыні 2,4 м. ад мацерыка. У культурным слаі, што залягаў паміж мацерыком і рэшткамі фундаментаў найбольш позняга гарызонту будынкаў было вылучана сем стратыграфічных гарызонтаў, якія адпавядаюць паслядоўнасці фаз забудовы раннесярэднявечнага горада. Чатыры найбольш раннія гарызонты (I – што залягаў непасрэдна на мацерыку, II – магутнасцю 20 см., III – 25 см., IV – 35 см.) характарызаваліся наяўнасцю паверх кожнага з іх тонкіх праслоек пажарышчаў. У позніх гарызонтах (V – 50 см., VI – 63 см., VII – 48 см.) захаваліся драўляныя канструкцыі. У гарызонце I былі адкрыты ніжнія вянцы пяці зрубных пабудоў (XI–XV), а таксама плятнёвыя канструкцыі невялікіх

памераў. Канструкцыі ў выглядзе частаколаў былі знойдзены ў другім будаўнічым гарызонце (Рыс. 6). У гарызонтах ад II да V план і характар забудовы прасачыць не ўдалося. Планіграфія найбольш ранніх пабудоў каардынальна адрознівалася ад той, якая была выяўлена ў позніх гарызонтах (V–VII). У апошніх былі ўскрыты рэшткі шасці хат, па большай частцы трохфазавых (I, III, IV, VI, VII, X) (Рыс. 9), аб'екта, які быў вызначаны як калодзеж (V) (Рыс. 10), а таксама вулічных маставых (Рыс. 11) (R. Jakimowicz 1937, с. 273; 1939, с. 12; J. Marciniak 1969, с. 3–4).

Катлаван фундамента аддзяліў будынак царквы ад рэшты культурных напластаванняў гарадзішча. Гэта была двухкамерная пабудова, якая шмат разоў знішчалася ў выніку пажараў і адбудоўвалася на тым жа месцы пасля разборкі старых фундаментаў і падсыпкі праслоек пяску. Пад храмам і вакол яго было знойдзена 12 драўляных трунаў (Рыс. 7), 13 іншых было знішчана раней, падчас падрыхтоўкі рвоў пад фундамент царквы. У трунах знаходзіліся косткі мужчын, жанчын і дзяцей. Пахаванні не ўтрымлівалі інвентару, былі выяўлены толькі рэшткі вопраткі і скуранога абутку (R. Jakimowicz 1937 с. 275–276; 1939, с. 17; J. Marciniak 1969, с. 5–6).

На гарадзішчы ў Давыд-Гарадку знойдзена вялікая колькасць керамікі (Рыс. 12), а таксама вырабы з металаў, шкла, скуры (Рыс. 11), рога і косці, камня і гліны, тыповыя для гарадзішчаў старажытнарускага перыяду XII–XIII ст. (L. Łoźny 1985, с. 186–187; C. Earwood, S. Małachowska 1993, с. 538–544). Польскія даследчыкі датавалі гарадзішча на Замкавай Гары канцом XI альбо пачаткам XII–XIV стагоддзямі (R. Jakimowicz 1937, с. 276; J. Marciniak 1969, с. 6). Аналагічнымі рамкамі вызначае храналогію помніка П. Ф. Лысенка (1969, с. 356).

tłum. В. Г. Белявец

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/ /Berlin)
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom. III: Wczesna epoka brązu (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PSAS – „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland", Salisbury
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch – „Sovetskaja Archeologia" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2003. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa